

שיקום עקורי גוש קטיף - הפרנסה והקהילה

מגורשי גוש קטיף מתגוררים כיום במספר יישובים ברחבי הארץ, בעיקר באזור הדרום. חלקם באתרי קרווילות וחלקם ביישובים שבהם בנתה המדינה בתים, ובשלב זה המתיישבים מאכלסים אותם. לחלק ניכר מהם אין עבודה, והם מתפרנסים מתשלומי הפיצויים שקיבלו, מחסכונות אישיים, ומעזרה של אחרים - גופים ציבוריים ותרומות. אין ספק, שלרבים מהמגורשים ובני משפחותיהם, הישארות במסגרת הקהילה היא מקור של תמיכה ועזרה נפשית, רוחנית וחברתית, וזהו אולי הדבר היחיד שנשאר לאחר הטראומה והקשיים בעקבות הגירוש. גם לילדים חשובה מאוד הסביבה והחברים שאתם הם גדלו ועברו את אותה חוויה קשה של הגירוש. יש המתקשים לחזור ולתפקד כפי שהם פעלו ועבדו בעבר. יש שאינם מוצאים עבודה כלל בשל גילם או בשל העובדה שאין צורך בעבודה שאותה הם יודעים לעשות, או מאחר ואין ביכולתם הכלכלית והנפשית להקים מחדש את אותו מקור פרנסה שממנו הם התפרנסו. יש, בעיקר מבין החקלאים, שגלגלו מחזורי כסף גדולים בשנה, העסיקו כמה עשרות פועלים, שיווקו כמויות אדירות של תוצרת חקלאית, וכעת מציעים להם עבודות פשוטות עם שכר נמוך יחסית. יש קושי אמיתי במצב כזה לצאת לעבודה. יש שהם בבחינת כאלה שהיו רגילים ל"סוס לרכב עליו" (כתובות סז, ב), ולא הכול בנויים נפשית, ובמיוחד בעקבות הגירוש, לקיים את האמור בחז"ל: "פשוט נבילה בשוק ואל תצטרך לבריות" (פסחים קיג, א).

אך יש המעוניינים לחזור למעגל העבודה, ובתוכם גם כאלה שעברו תהליך נפשי קשה ומייסר מאז הגירוש, שתוצאתו היא שרק לאחר פרק זמן ארוך הם מרגישים בשלים לחזור לעבוד, אך הם לא מוצאים עבודה בסמיכות לאזור מגוריהם, אף במרחק נסיעה סביר מדי יום. במצב שנוצר - האם יש מקום לעודד בעלי משפחות לחפש עבודה בכל מקום בארץ, גם במחיר עזיבת הקהילה שבה הם מתגוררים כעת, אותה חברה שהם גרו אתה בגוש קטיף? לא סביר שהדבר יביא לפירוק קהילות, ומדובר במספר קטן של משפחות, אך תהיה פרנסה לאנשים, הם לא יבזזו את הכספים שיש להם, לא יהיו תלויים באחרים, ויחזרו לעמוד "על רגליהם" באופן עצמאי.

נציין מראש שיש קושי רב להעלות אופציה שכזו בפני המגורשים, מאחר והגירוש על כל היבטיו, חיזק על פי רוב את הקשר בין המשפחות, והעצים את המבנה וההשתייכות הקהילתית. למשל: ההתמודדות מול משרדי הממשלה, מנהלת סל"ע ועוד היא לקבל הכרה כקהילה ולא כאוסף של אנשים שבאו לגור בעיר. הקהילות נאבקות כיום על כך שכל מי שהיה גר בקביעות בגוש קטיף (תושבים שבנו או קנו בתים, תושבים שהתגוררו בשכירות, רווקים, בני משפחות ועוד), יוכל להצטרף ליישוב הקבע, ותהיה לו עדיפות על פני חדשים שירצו להצטרף.

דוגמא אחרת: יש מאבק גדול על מחויבות המדינה לבנות מחדש את מבני הציבור הקהילתיים שהמדינה הרסה - בתי הכנסת, מועדוניות (קשישים, תנועות נוער, תלמודיות לילדים ועוד). מבחינת משרדי הממשלה ומנהלת סל"ע מדובר על אוסף של אנשים שחברו יחד ומעוניינים לגור באותו מקום. הם אינם מקבלים את המהות הקהילתית.

יש החוששים שאם הקהילות או חלקן יתפזרו, יהיה זה נקודת ניצחון נוספת למתנגדי ההתיישבות בישי"ע ותומכי ההתנתקות, ועל כן יש לשמר את המסגרת הקיימת ככל שניתן. יש אף הרואים ערך חיובי בכך שעצם הישארות היישובים-הקהילות, הוא שימור תודעת ההתיישבות בגוש קטיף בחברה הישראלית, ומינוף אורחות החיים הייחודיים שהיו בגוש קטיף כמודל להתיישבות תורנית חלוצית אידיאליסטית, שתפקידה לא תס, ואדרבה יש להגבירה ולהאדירה בחברה נהנתנית והדוניסטית. גם אם נקבל את ההנחה שאכן לטווח ארוך, לכשתושבי גוש קטיף יחזרו לעצמם ויהיה להם הכוחות להמשיך ולהשפיע על החברה הישראלית, דבר המתחיל כבר היום, האם כל זה שווה בצער אותו ראש משפחה, שכעת איננו יכול לפרנס את משפחתו כראוי ובכבוד?

התרגום ההלכתי המעשי לשאלה זו, הוא באשר לראש משפחה שמצא בוודאות מקור פרנסה במקום אחר, המרוחק מרחק רב מהמקום שבו הוא מתגורר עם משפחתו כעת. האם הוא יכול לכופ את אשתו ובני ביתו לעבור למקום מגורים אחר בארץ ישראל, כשמולו עומדים אשתו וילדיו הרוצים להישאר במקומם בשל התמיכה הקהילתית, בשל החברה של הילדים ובשל המסגרת החינוכית שבה הם נמצאים? נציין ששאלה מעין זו לא עלתה באופן מעשי עד כמה שידוע, אך היא יכולה לשמש כעין מקרה בוחן לשאלתנו. לא רק זאת, בדרך כלל ההיפך הוא הנכון. יש משפחות שעזבו מרצונם את קהילותיהם לאחר הגירוש, והתפזרו ברחבי הארץ, ומחפשים כעת דרך על מנת לשוב ולחבור חזרה לקהילותיהם מגוש קטיף בעיקר במגורי הקבע. נוסף עוד, שעקורי גוש קטיף טרודים מאוד בבעיות ושאלות אחרות, וסוגיה זו של חיפוש מקום עבודה ומגורים במקום אחר, איננה תופסת מקום כלל. אף על פי כן זו דרך לברר לפחות במישור העקרוני את היחס בין ערך העבודה ויכולת הפרנסה של האדם, למול מגורים במסגרת קהילה.

א. ישיבת ארץ ישראל מול מצוקת פרנסה

על אדם לעבוד ולהתפרנס ממלאכתו. כך כותב הרמב"ם (הל' דעות ה, יא):
 דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר: "מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו... מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו... מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה..." (דברים כ, ה-ח). אבל הטפסין מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה¹.

הצורך והחובה של אדם לפרנס את עצמו, גובר אף על חובת קיום מצוות, כמו מצוות יישוב ארץ ישראל. אין יוצאים מארץ ישראל לחוץ לארץ, אך ניתן לצאת מהארץ לחוץ לשל מצוקת פרנסה. כך כותב הרמב"ם (הל' מלכים ה, ט; על פי הגמ' בבבא בתרא צא, ב):

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה. אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין. במה דברים אמורים, כשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר, אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס, יצא לכל מקום שימצא בו ריוח. ואף על פי שמוותר לצאת אינה מדת חסידות.

1. ישנם מקורות רבים על חשיבותה של המלאכה, על כך שאדם מחויב לעבוד ולפרנס עצמו ולא להטיל עצמו על הציבור ועל כך שהבטלה והשעמום מביאים לדברים שליליים. הנחתנו היא שהדברים ידועים, ואין צורך להרחיב.

שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כליה למקום². היציאה מהארץ מותרת לשם מסחר ופרנסה, אך לא על מנת לרדת ממנה, אלא אם כן מדובר על רעב ומצוקה כלכלית חריפה, וגם זה איננו מידת חסידות³. הפוסקים דנו גם מהכיוון ההפוך. האם יש חובה לעלות לארץ כשלא נמצא פרנסה? המהר"ם מרוטנבורג (שו"ת, סי' יד-טו) נשאל למה ציוו הגדולים לבניהם לחזור לחו"ל. מדובר על בנים שעלו לארץ, התיישבו בעכו, הקימו ישיבה וחזרו. אחת הסיבות לכך:

אין יכולים לעסוק שם בתורה, מחמת שצריכים לטרוח אחר מזונות⁴... מי שהלך להתנהג בקדושה ובטהרה אין קץ לשכרו ובלבד שיוכלו להתפרנס... ושאלת למה לא הלכו גדולי ישראל לשם כל האמור לשם אשיבך דלא הוה מותר להו, והיו צריכים להתבטל מלמודם ולשוט אחר מזונותם.

כך נכתב גם בתרומת הדשן (פסקים וכתבים סי' פח):

בוודאי שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל, וכל שכן בעיר הקדש לתועלת לעולם הבא וגם לעולם הזה. אמנם שמענו כמה פעמים... כי המזונות דחוקים ומצומצמים לשם מאד והרווחים קשים, מי יוכל לעמוד בכל זה, מלבד גודל רשעת הישמעאלים אשר לשם. לכן כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממונו, באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת השם ובשמור מצוותיו כי זה כל האדם.

לא ניתן לכפות בעל גרש את אשתו ולתת לה כתובתה, כשהיא רוצה לעלות לארץ ישראל, אם הוא טוען שלא יוכל לפרנסה. כך נכתב בכפתור ופרח (פרק י):

והוא אינו יכול ואינו רוצה מפני שמזונותיו כבדים עליו ואין לו שם כדי להתפרנס, או זולת זה הטעם, יש לומר שעל כיוצא בזה אין כופין אותו להוציאה⁵.

על כך מוסיף מהר"ש קלוגר (שו"ת האלף לך שלמה, אה"ע סי' קיח):

לדעת הסוברים דכופין לעלות והוי מצוה היינו רק במי שיש לו כדי חייו על הדרך וגם שם **שלא יצטרך לבריות**. אבל מי שהוא עני ואין לו על הוצאת הדרך ולחיות נפשו שם, ודאי אין חיוב לעלות, דהרי שונא מתנות יחיה, ואחז"ל, עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. והרי עונג שבת ודאי הוי חיוב מדברי קבלה ודינא דש"ס, ואעפ"כ שלא יצטרך לבריות פטור מעונג שבת... אם כן מכל שכן דלעלות לא"י אינו מחויב. ובפרט דבזה משיג גבול לשאר עניי א"י דפרנסה שלהם קצוב תמיד בשווה, הן אם הם מועטים או יתרבו הכול שווה, וא"כ ע"י ריבוי העניים מוזק לאלו שכבר הם.

2. על משמעות יציאת משפחת אלימלך למואב בעת רעב, ע"י במאמרי: "עד שיתיאשו מן הגאולה", אלומת אור - ימים של חסד בלב כפר מימון, עמ' 157-165.

3. בעניין זה נכתב רבות. ע"י במאמרו של הר"ש ישראל זצ"ל, "כשישיבת א"י כרוכה בהפסדים כספיים", ארץ חמדה, עמ' לז-מב.

4. ע"י גם: תשב"ץ קטן סי' תקסא; ר"א מלוניל, ארחות חיים ח"ב סי' עג; כלבו סי' קכו.

5. ע"י גם: שו"ת מבי"ט ח"א סי' קלט, ר"י רמה, רטז; שם ח"ג סי' קלא; שו"ת הרדב"ז סי' תי. אך בשו"ת אהלי יעקב, סי' נא, חולק עלי; וע"י שו"ת זקני יהודה סי' קכח.

מכאן, שהיכולת להתפרנס בכבוד דוחה את יישומה של מצוות יישוב ארץ ישראל⁶. אך דברים אלו נכתבו בעת שעם ישראל לא ישב בארצו ובמדינתו. כיום פני הדברים שונים, ובאופן עקרוני לא ניתן לקבוע שלא ניתן להתפרנס בארץ ישראל, אלא ההפך הוא הנכון. זהו חריג ויוצא דופן שאדם יימנע מלעלות לארץ בשל קשיי פרנסה. כך כתב בהקשר זה מו"ר הרב אברהם שפירא (שו"ת מנחת אברהם, "בענין מצוות יישוב ארץ ישראל", ח"א סי' מד עמ' שעד):

ומה שכל הדורות לא נזהרו גדולי ישראל בזה (=לגור בארץ), הוא כמו שכתוב בתשובות מהר"ם ותרומת הדשן שהיו אנוסים והיו מנועים מלדור בארץ ישראל בגלל המצוקה. ונראה להוסיף שאין כל זה ענין של אונס סתם מדין אונס רחמנא פטריה, אלא שבמצב שלא מתדר ליה, שאין יכולת לדור כדרך מגורי בני אדם, אין זה בכללו של החיוב של וישבתם בה, שזהו עיקר חובת יישוב ארץ ישראל... גדולי הדורות קבעו שוודאי תהיה ישיבתם בארץ ישראל צער והיו פטורים, אבל כעת שארץ ישראל היא מדינת ישראל ולפי כל התנאים הכלכליים שבארץ, הגדר של מצטער הוא היום פחות מאד, בפרט לאנשים רווקים ובלי עול משפחה, ודאי הכל בחזקת חייב במצווה, וצריך שיקול דעת של גדולי ישראל כדי לקבוע שהוא פטור ממצווה. ועכ"פ ברור שיסוד כזה שהמצווה תלויה ברצון איש ואיש, ברצונו מקבלה וברצונו מדחה, אינו מתקבל על הדעת.

בנידון שבו אנו עוסקים, אין מדובר לצאת מארץ ישראל או לעלות אליה, אלא לעבור למקום אחר בארץ ישראל, ובלבד ששם אכן מובטחת לאדם עבודה שממנה יוכל להתפרנס.

ב. מגורים בסביבה חיובית

עם זאת שעל אדם למצוא מקור פרנסה, חשוב גם שהוא יתגורר בסביבה רוחנית חיובית, במסגרת קהילתית טובה. הגמ"י במסכת סנהדרין (יז, ב; ועי' גם ירושלמי קידושין ד, יב), מצביעה על מספר דברים חיוניים הנדרשים על מנת לגור במקום מסוים:

תניא: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ⁷, ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר (וטבח), ומלמד תינוקות.

מלבד מגורים במקום שבו ישנן מסגרות תורניות כמו בית כנסת ובית דין, וכן מסגרות חומריות קיומיות כמו רופא ואומן, יש לגור בחברה חיובית וטובה. כך כתב הרמב"ם (הלי' דעות ו, א):

6. דברים דומים עיי': שו"ת אהלי תם, סי' סו; שו"ת רדב"ז ח"א סי' תנד; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' רכה; שו"ת מעיל צדקה סי' כו - מובא בפת"ש אה"ע סי' עה ס"ק ו; שו"ת חתם סופר אה"ע סי' קלד; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' רכה; סידור בית יעקב, הקדמת סולם בית אל עמ' יג; אגרות חזון איש, איגרת קפ; אגרות הראי"ה ח"ב סי' תל; לנתיבות ישראל א עמ' כ, רב בשמו של החפץ חיים. ועיי' עוד במאמרו של צבי גלאט הי"ד, מעפר קומי, עמ' צח-צט, וכן במאמרים הבאים: אליעזר בשן, "מיגבלות כלכליות כגורם מונע לקיום מצות העליה לארץ", ספר זכרון למרכזי ויזר, יבנה תשמ"א, עמ' 331-339; הרב יצחק בלומנפלד, "יישוב ארץ ישראל נדחה מטעמי פרנסה", פרי תמרים כב (תשמ"ו), עמ' עז-פ; הרב ארי יצחק שבת, "יתרוץ הפרנסה - כמניע לאי עליה לארץ", תחומין כב (תשס"ב), עמ' 355-368.

7. כך כתב החפץ חיים ב"טהרה ומשפחה" (כל כתבי החפץ חיים, כרך ג, עמ' פז, בסוף הספר): "אסור לדור בעיר שאין בה מקוה טהרה, ומן הדין אם נמצא קהילה שאין בה מקוה כופין זה את זה לעשות, וגם זקנים וזקנות חייבים לתת על זה וכמבואר בחו"מ (קסג, ג), והוא קודם לבנין בית כנסת וקניית ס"ת וכל המצוות".

דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו נוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמוד ממעשיהם. הדברים הללו נאמרים לכל אדם, אך נראה שהם נדרשים במיוחד למי שהיטלטל ממקומו הטבעי, וגורש בעל כורחו למקום אחר. הקהילה התומכת, העוטפת והמבינה את רחשי הלב, היא חיונית, כדי שיהיה אפשר לעמוד על הרגלים ולאסוף את הכוחות ולהמשיך הלאה. עם זאת, כשעומדת שאלה, אם לגור בסביבה חיובית ותומכת בחו"ל, או לעלות לארץ ישראל ולגור אף בין גויים, נאמר בתוספתא (עבודה זרה [צוקרמאנדל] ד, ג; כתובות קי, ב):

ישרה אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה גויים, ולא בחוצה לארץ ואפילו בעיר שכולה ישראל⁸.

בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' תנד ס"ק נו) האריך מאוד בגדרי מצות יישוב ארץ ישראל, ומסקנתו: זה ברור שאין חיוב לעלות אפילו ברשות (=השלטונות), רק להתיישב שמה בתוך קיבוץ אנשים מישראל הכשרים. כי באם לאו, יצא ח"ו שכרו בהפסדו. כי קיבוץ אנשים כשרים הוא תועלת גדול לקיום כל המצות בכלל, וביחוד למצות התלויות בארץ כמובן⁹.

הרב שאול ישראלי ("כשלא מזדמנת לו ישיבה בין שומרי תורה", ארץ חמדה עמ' מב-מג), העיר על דברי האבני נזר, ומסיים:

מצוות יישוב ארץ ישראל קיימת כשהברירה הניתנת היא בין עיר שכולה ישראל בחוץ לארץ, לבין עיר שרובה עכו"ם בארץ ישראל. אולם יש להשתדל שלא לגור במקום שיש בו מקולקלים ולעבור לעיר שרובה כשרים¹⁰.

הרב יהושע משה אהרונסון (שו"ת ישועת משה ח"א סי' כא) העיר על דברי הר"ש ישראל: לעני"ד אין לגור במקומות אנטי דתיים המנהל תעמולה נגד חוקי התורה כדי להסיר את עם ישראל מדתם הקדושה וממסורת אבותם... והיחיד הגר שם נטפל לחברותם מחזק את כוחם ואונם אע"פ שלא מתנהג כמותם.

...אך העולה לערי ישראל אע"פ שלעת עתה רוב הנהלת העיר ויושביה הם חילונים, מותר ומצוה לעלות ולהתיישב בתוכה, ולהקים בתוכה שכונה ושיכון דתי וחרדי בכדי להוסיף כוח, להגיע במשך הזמן לרוב דתי ולהשפיע עד אז בכל הדרכים לטובת העניינים שבעיר. כי אל לנו לעזוב את המערכה בערי ארצנו ולהפקירם ולהסתגר בעצמנו בעיר אחת או שתיים בישראל ולבנות על ידי כך גטו רוחני ולהסתפק בכזה בארץ הקדש. וכבר נוכחנו לדעת ומובטח לנו כי מעט אור מגרש חושך הרבה לקרב לב אנשים שטרם נוקו מאבק ארץ העמים ולא יודעים דרכי ה'¹¹.

יש ערך במגורים בסביבה של אנשים הרחוקים מתורה ומצוות, אם בכל זאת יש סיכוי להשפיע עליהם, ובלבד שלא יהיה מושפע מהם לרעה. הרב אליהו בקשי דורון ("לדור בארץ ישראל בעיר

8. וכך נפסק להלכה: כוזרי ב, כב; רמב"ם ה' מלכים ה, יב; כפתור ופרח פרק י. ועיי' שו"ת מהריט"ץ סי' פה. ועיי' גם בדברי הרב מ"צ נריה, מועדי הראיה, עמ' רנב-רנג מה שכתב הסופר זאב יעבץ לראייה קוק צ"ל בעניין זה.

9. הוא חזר על כך עוד פעמיים בסיכום תשובתו, וכן בנו שם בסי' תנו.

10. עיי' בתגובתו של הרב משה דב ולר, בצומת התורה והמדינה, ח"ג עמ' 137, הדן בדברי הר"ש ישראלי ובתשובתו.

11. בישועת משה ח"ב סי' צח, חזר לדון בעניין והוסיף צעריך לגור בקרבת מקום תורה, וייתכן שמה שאמרו חז"ל לעולם ידור אדם בעיר שרובה עכו"ם וכו', שישתדל להשפיע עליהם לטובת קיום הדת.

שרובה נכרים", שו"ת בנין אב ח"א עמ' רפז-רצא) דייק זאת מדברי חז"ל: "עיר שרובה עכו"ם אך לא בעיר שכולה עכו"ם. אז צריך לחשוש לסכנה רוחנית, ויש להעדיף בריכוזים יהודים בלבד.

מבחינה זו ניתן לומר שכיום פזורות ברחבי הארץ קהילות ושכונות דתיות, בתי כנסת, וכן נמצאות מערכות חינוך טובות ותורניות. זה אמנם לא יהיה כמו שהיה בגוש קטיף, אבל זה יכול להיות דומה. אין ספק שקשה לכל אדם - מבוגר, נער וילד - להתרגל למקום חדש: עיר, שכונה, קהילה, חברה, מקום עבודה, בית ספר או כל מקום לימודים אחר, אך אנשים עושים כן גם מרצונם החופשי ולא מחמת אונס או בשל גירושם מבתיהם, ומצליחים להיקלט. נכון הוא, שאפילו אנשים שלא גרו בגוש קטיף, אך הם מאוד פעלו ותמכו במאבק למען גוש קטיף, לא תמיד מבינים את הרגישויות ואת הכאב הצורב שלא נמחה של המגורשים. דברים קטנים ביותר, דברים של מה בכך, יכולים להציף בכי, געגועים וזיכרונות על מה שהיה, ומי שלא גר בגוש קטיף לא יבין זאת. אך צריך ללמוד להתגבר על הקושי הזה, ולא לצלול עמוק לצרה ולמצוקה. בהסברה נכונה, בשיתוף בני הבית בכל המתרחש, הדבר אפשרי, עם כל הצער והכאב. אין אנו שוכחים את אשר עבר עלינו, ויש גם כאלה המכריזים שלעולם לא יסלחו, אבל צריך להסתכל על העתיד ולא לשקוע רק בעבר. לעתים זה יותר בריא, יותר נכון לראש המשפחה ולמשפחה כולה.

נכון הוא שבמצבים חריגים שבהם המעבר יקשה באופן מיוחד לרעה על תפקודם של בני המשפחה, אזי יש לשקול את אופציית המעבר שוב, אך ברמה העקרונית חזרה לשגרה בריאה של יציבות כלכלית יכולה לתרום ולסייע רבות לשיקום הכולל. בנוסף, ניתן גם להקרין ולהשפיע על סביבת המגורים החדשה מהאווירה ומאופי החיים הייחודי שהיה בגוש קטיף: גבורה ומסירות נפש, אהבת ארץ, חיי תורה ועבודה, חסד גם במצבים קשים ועוד.

ג. כפיית בני זוג זה את זה למעבר דירה בשל פרנסה

במצב כזה שבו אדם מצא בוודאות פרנסה במקום אחר, האם יוכל לכופף את אשתו ובני ביתו לעבור למקום אחר? משפחתו מעוניינת להישאר במקומם עם החברה הקרובה להם, עם מערכות החינוך המוכרות ועוד. בעל תרומת הדשן (סי' רטו) נשאל על אדם שהיו לו קשיי פרנסה, ורצה לעבור למקום מגורים אחר, אך אשתו איננה מוכנה לעבור מארץ מולדתה וממקום מגוריה, ואע"פ שיש לדאוג שתהא חסרה מזונות ופרנסה ותסבול דוחק, רצונה לצפות לישועת ה'. ועל כך הוא משיב:

ייראה שהדין עם הבעל ויכול לכופף את אשתו ולצאת כי האי גוונא אם הדבר נראה לעיניי שלא יוכל להתפרנס כאן ויש לדאוג שיהיו מחסרים מזונות ופרנסה ויצטרכו לסבול דוחק... אין לך ירידה גדולה מהא שהיא בדוחק מזונות כדכתיב: "כי על זה בחרת מעוני" (איוב לו, כא). ואע"פ שאמרה שרצונה לצפות על ישועת ה' יתברך זכרו שימצא להם רווחים, אין זו טענה. דאיזו מצוה גדולה מתלמוד תורה, אעפ"כ אמרו חכמים ז"ל: "כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה" (אבות ב, ב), ולא הבטיחוהו חכמים שימטיר לו לחם מן השמים. ומה שטוענת נמי שאינה חוששת על הדוחק והחסירות וחפצה יותר לסובלו מאשר תצא ממדינתו, נראה דלאו בטר שיבוש דעתה אזלינן, דבטלה דעתה ולא אזלינן אלא בטר אורחא דמילתא, וסתם בני אדם לאו דעתייהו הכי.

בעל תרומת הדשן מוכיח את דבריו מהאמור בגמרא (כתובות סב, ב), שאם אדם משנה את מקור פרנסתו וכעת הוא יצטרך להיעדר יותר מהבית, אשתו יכולה לעכב אותו מהטעם: "רוצה

אשה בקב ותפלות, מעשר קבין של פרישות". אשה מעדיפה שבעלה יהיה עמה, ולא שייעדר מהבית אף על פי שהיא תתעשר. בעלי התוסי (שם ד"ה רוצה) מעירים על פי האמור בסוגיה שם שאם מדובר בעבודה שבה מובטח שכר גבוה במיוחד, כמו עבודת המלך, שבה עובדים במשך חודש במקום מרוחק ואחר כך במשך חודשיים נמצאים בבית, אזי ההנחה היא שהאשה מוחלת. מכאן הוא מסיק שיש לקבוע את ההלכה על פי דעתן של רוב הנשים, וכותב:

כל שכן דאורחא דמילתא היא דבשביל דוחק וחוסר מזונות ופרנסה מוחלת היא על יציאתו ממקום מולדתה, דגדולה צער עניות מהנאת העושר וכיון דסתם נשים מוחלין, כי האי גוונא אין אחת יכולה לומר אין רצוני למחול משום דמצי למימר אדעתא דסתמא דמילתא נשאתיך. יש להעיר שהסוגיה שם עוסקת בשאלה באילו תנאים אדם יכול להיעדר מביתו בשל פרנסתו מבלי לשאול את רשות אשתו. בעל תרומת הדשן הסיק מכאן גם ביחס לכפיית בעל את אשתו לדור במקום אחר, כשההנחה היא שראש משפחה איננו יכול לסבול את העובדה שהוא איננו מפרנס, ואם נמצא מקור פרנסה במקום אחר, אזי אין אנו מתחשבים בטענותיה.

דברי תרומת הדשן הובאו להלכה על ידי הרמ"א (שו"ע אבן העזר סי' עה, א)¹². אך הרמ"א מציין שהריב"ש (סי' פא) חולק על כך. וכך השיב הריב"ש לרבי שמואל חלאני:

שאלת: ראובן נשא אשה, בין שהיתה מעירו בין מעיר אחרת, בין שנשאה בעירו בין שנשאה בעירה, בתוך בני משפחתה ואביה ואמה ואחיה. ודחקה לו השעה באותה העיר שנשאה ולא מצא כדי פרנסתו ורצה לצאת משם וללכת אנה ואנה, הן למזרח הן למערב, ולגור באשר ימצא כדי פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. היוכל להכריח אשתו ללכת עמו מעיר לעיר עד שימצא מבוקשו, אם לאו?...

תשובה: אין ספק שאין האיש יכול לכוף את אשתו ללכת עמו על הספק מעיר אל עיר ולהולכה מדחי אל דחי, כמו שנראה שבה השאלה על זה לפי לשונך.

הריב"ש עוסק במצב שבו לאדם אין אמנם פרנסה במקום שבו הוא גר כעת, וברצונו לצאת למקומות אחרים על מנת לחפש, אולי ימצא מקום עבודה אחר. לכך אין הריב"ש מסכים, וייתכן שאף בעל תרומת הדשן יסכים שלא ניתן לכפות לצאת על הספק שמא ימצא עבודה במקום אחר (חלקת מחוקק סי' ט).

באוצר הפוסקים (אה"ע חיי"ט, עמ' 227-235), ציינו תשובות רבות העוסקות בדברי תרומת הדשן והריב"ש, ובכלל זה פסק דין שניתן בבית הדין הרבני בתל אביב (פד"ר ח"ה עמ' 36-65), על ידי הרב אליעזר גולדשמידט אב"ד, הרב יצחק קוליץ, והרב שלום מזרחי, שבו הם דנו בהרחבה בהיבטים שונים של כפיית בעל את אשתו באשר למגורים בארץ, ובהתייחס לדברי תרומת הדשן והריב"ש, הסיקו:

(א) בעל המבקש לעזוב את מקומו בגלל חוסר פרנסה ולנדוד ולחפש פרנסה במקום אחר, אך אין לו מקום מסויים בו הוא חושב שיוכל להתפרנס, לכולי עלמא אינו מוציא את אשתו. (ב) בעל המבקש לעבור למקום מסויים, תוך תקוה ששם יוכל להתפרנס, אך אין לו עדיין מקור פרנסה מוכן במקום אליו הוא רוצה לעבור, מחלוקת היא אם מוציא את אשתו או לא. (ג) יש לבעל מקום ומקור פרנסה מוכן במקום אליו רוצה לעבור, ובמקומו אין לו פרנסה, דעת רוב הפוסקים שבאופן זה לכולי עלמא מוציא את אשתו¹³.

12. עיי ביאור גר"א שם סי' ו וברכת אליהו שם.

13. עיי עוד: שו"ת רב פעלים, חלק ב אה"ע סי' ח; שו"ת ישכיל עבדי, חלק ה סי' נט סי' ג.

מחלוקת תרומת הדשן והריב"ש מתמקדת במקום שבו יש אמנם סיכוי שימצא עבודה במקום אחר, אם כי כעת אין לו מקום עבודה ודאי. במצב שבו מובטח לאדם מקור פרנסה במקום אחר, הכול מסכימים שהוא רשאי לכופף את אשתו לעבור מקום.

ד. כשמקום מגוריהם הנוכחי הוא בעקבות גירוש

הריב"ש נדרש שנית להשיב לר' שמואל חאליו, ומסתבר שבשאלה הראשונה היה חסר נתון משמעותי, ששינה את התשובה. בתשובה הראשונה פסק הריב"ש (סי' פא) בהתאם לנתונים שהציג השואל, שאין הוא יכול לכופף את אשתו לעבור ולהתגורר למקום אחר, אם אין לו שם מקור פרנסה ודאי. בפעם השנייה (סי' פח) טען השואל שיש להתחשב ברקע שמחמתו הם גרו באותה עיר:

אשר הוכרחתם לצאת מן המלכות ההוא אתה והיא, ולעבור אורחות ימים, כמו שעשו רבים אשר הרחיקו נדוד לקצות הארץ, מהם לקצה המזרח ומהם לקצה המערב, למלט נפשם מיד שאול ולעבוד את ה'. ואם כן, כשיצאת עמה מן המלכות ההוא, שהוא מקום הנישואין ומקום דירתכם, היה בידך וברשותך להוליכה לאיזה מקום שיזדמן לך, מבלי השגחה למקום הנישואין, אם טוב ואם רע זה ממנו. שהרי מחו"ל מעלין לארץ ישראל, ואפילו מיפה לרע, וכן ממקום שרובה כותים למקום שרובה ישראל, אין צריך לומר מתוך ההפיכה מארץ גזרה, שמוציאין ואפילן למדבר מלון אורחים.

הם עברו לגור לאחר שגורשו מהמקום שבו מתגוררים בני משפחתה המורחבת, אלא:

ועתה לא איתדר לך, ואין לך בו הצלחה ודי חיינתך, הרי בידך להוציאה משם ולהוליכה לעיר אחרת, כאשר היה בתחילה בצאתכם ממיורקה (- העיר שממנה גורשו). ואע"פ שזה המקום הוא מקום מולדתה ובני משפחתה; לפי שאין משגיחין בזה, אחר שאינו מקום הנישואין, וכבר נתרצית בשעת הנישואין לעזוב קרוביה ומשפחתה, ולהיות אצלך. וכל שכן שהמקום שדעתך לקבוע שם דירתך הוא מקום תורה וחכמה יותר מן המקום שאתם דרים שם עתה, וקהלה גדולה ממנה כפליים. וקרוב להיות דומה למה שאמרו בתוספתא, הביאה הרי"ף ז"ל בהלכות: מוציאין מעיר שרובה כותים לעיר שרובה ישראל¹⁴.

הקהילה המקורית נפוצה לכל עבר, לקצה המזרח ולקצה המערב, והמגורים בשכנות למשפחת האשה לא היו מתוכננים מראש. כתוצאה מגירוש וגזרת המלכות יכול הבעל לכפות אותה לעבור מקום, אף שלא ידוע בוודאות היכן הוא ימצא מקור פרנסה אחר.

תושבי גוש קטיף גורשו אף הם בשל "גזרת מלכות", אך רובם גרים במסגרת אותה קהילה שבה גרו בעבר. אמנם יש קהילות שהתפצלו והתפלגו, אך בכל זאת, המשפחות שנשארו קשורות לקהילות המקוריות, נמצאות בדרך כלל בחברת השכנים והקרובים להם מבין הקהילה המקורית. במצב זה, יש לבדוק על דעת מה הלכו בני הזוג להתגורר בגוש קטיף: אם הלכו לגור שם בשל אופיה של הקהילה, והרי הקהילה בעצם נשארה פחות או יותר, אלא שהיא גורשה ממקומה הקודם וכעת היא במקום אחר, אזי יוכל ראש משפחה לכופף את אשתו לעבור למקום אחר רק אם נמצא מקור פרנסה ודאי. לעומת זאת, אם המגורים היו בשל המיקום הגיאוגרפי (הנוף, האקלים, יישוב הארץ במקום זה וכדו') ומשם הם נעקרו וגורשו, וכעת "מתוך ההפיכה מארץ

14. דברי הריב"ש הללו נפסקו להלכה ע"י הרמ"א בשו"ע א"ע עה, ה - ע"י שם בנושאי כלים. באוצר הפוסקים (ח"י"ט עמ' 226-227) ציינו לפוסקים נוספים שעסקו בדברים הללו של הריב"ש.

גזרה, שמוציאין ואפילו למדבר מלון אורחים", דהיינו יכול לכוף אותה לעבור גם למקום שבו אין פרנסה בטוחה, מה גם שהמגורים בשלב זה ברוב הקהילות והיישובים הם זמניים (קראוילות וכדו').

סיכום

אין ספק שלרובם המוחלט של מגורשי גוש קטיף, זה טוב ונכון להמשיך לחיות במסגרת הקהילה המקורית שלהם, ולא להקשות עוד על עצמם בחיפוש חברה חדשה, מקום עבודה וכדו'. לו הייתה אפשרות לחזור כמה שיותר לשגרה בריאה ובונה, כפי שהיה לרוב מוחלט של המשפחות בגוש קטיף - פרנסה מסודרת ומצליחה, מסגרות חינוך מסודרות וטובות לילדים, קהילות חמות בעלות חסד ועוד, אזי השאלה לעיל לא הייתה נידונה כלל.

דברינו נועדו לעצב את היחס והאיזון הנכון מבחינת ההלכה בין שתי חובות: החובה לעבוד ולהתפרנס והחובה לגור במסגרת קהילה וחברה חיובית ובונה, כשלמקור הפרנסה ישנה עדיפות גדולה יותר. אמנם, הסתירה בין השניים למעשה אינה קיימת ברחבי ארץ ישראל, מאחר ובכל מקום ניתן ב"ה למצוא קהילות טובות וחיוביות ומערכות חינוך דתיות ותורניות מעולות. העניין המיוחד כאן הוא הקשר עם קהילה שעברה יחד, וכל משפחה לחוד, טלטלה נוראית של גירוש ועקירה על ידי אחינו בני עמנו, ולאחר מאבק והתמודדות רוחנית ומעשית, כשעדיין המגרשים אינם מטפלים כראוי וכנדרש בבעיות שונות שנוצרו בשיקום המגורשים אישית וקהילתית: מגורים, פרנסה, קשיים נפשיים ובריאותיים ועוד. אם בכל זאת ישנם בודדים החושבים על אופציה שכזו, הדבר לגיטימי מבחינת ההלכה. אדם גם איננו מחויב לחיות חיי דוחק, כדי לחיות בשכנות לחברו הוותיק שקשה לו יותר ממנו, ורק כדי לתמוך בו, או כדי שהקהילה שנעקרה ממקומה תמשיך להתקיים ותשמש תמיכה לאחרים. בהקשר זה יש להחיל את הכלל: "חייך קודמים לחיי חברך" (בבא מציעא סב, א).

אכן, האפשרות לעזוב את הקהילה ולחפש מסגרת חדשה אינה הנושא שעומד על הפרק אצל המגורשים. לא בזה הם עוסקים. ההתמודדויות שלהם הם למרות הכול להישאר עם הקהילה ולבנות יישובי קבע בסמיכות למגוריהם הזמניים, ואולי אף לפתח מקומות חדשים בארץ ישראל שאין בה עדיין התיישבות יהודית גדולה. תפילתנו היא שחפצם יעלה בידם, ושכל משפחה תמצא שוב את מקומה במסגרת יישוב וקהילה שבה היא מעוניינת לגור, ועם כל הקושי והכאב שלא נמחה וכנראה גם לא יימחה, ימשיכו בעז ובגבורה את חייהם, וימשיכו להקרין עוצמות של גבורה ומסירות נפש, אהבה לארץ, לאומה ולתורה, גמילות חסד וחיבור מדהים בין האוכלוסיות השונות (עדות שונות, דתיים וחילוניים, תלמידי חכמים עם פשוטי עם ועוד), וכפי שהיה בגוש קטיף, ויותר ממנו. הרוח "הכתומה" לימדה משהו אחר את עם ישראל כולו, גם את מי שתמך בגירוש ובעקירה של גוש קטיף, ובעז"ה מה שכבר נזרע ומה שעוד ייזרע, ייתן את פירותיו.

